

ARANY ÉLETMŰVÉNEK VÁLTOZÓ MEGÍTÉLÉSÉRŐL

A pozitívizmus öröksége

A múlt ugyanúgy a jelen függvénye, ahogyan a jelen a múlt leszármazottja. Időről időre szükség van arra, hogy a történelem emlékeit új rendbe állítsuk, hiszen minden nemzedéket más érdekel az irodalomban. Ahogyan Eliot írta: „a bírálóknak minden újabb mestere már pusztán azáltal is hasznos szolgálatot tesz, hogy tévedésen különböznek elődeitől. Minél hosszabb az értelmezők sora, annál több az esély a kiigazításra.”¹

Ebben a szellemben teszünk kísérletet arra, hogy Arany értékelésének változatait történeti tudatunk fejlődési szakaszainak feleltessük meg. Rövid áttekintésünket annak a munkának a mérlegelésével kezdjük, amely a legnagyobb népszerűséget vívta ki magának.

Riedl pályaképe két okból formálhat jogot a maradandóságra: olvasmányossága miatt és néhány sarkalatos tétel alapján. Ez utóbbiak közül csak néhányat említenék. A máig legnagyobb hatású Arany-könyv szerzője jól vette észre a hangnemek sokféleségét és nagyra becsülte a halott metaforák fölélesztését az általa elemzett költészetben, kifogásokkal illetve a *Toldi szerelmének* fölépítését, s a magyar költő Shakespeare-fordításainak drámai jellegét szembeállította Schlegel átültetéseinek líraiságával. Arany nyelvének vizsgálatában is kezdeményezőnek bizonyult. Nem érte be a szókincs méltatásával; a mondat-fölepítés gazdagságát is igyekezett bemutatni. Ily módon továbblépett ahhoz a végső soron Du Marsais fölfogásából eredeztethető, szóközpontú retorikai örökséghez képest, amelyen nevelkedett és amelyet *Retorikájában* maga is képviselt. Ha Aranyról írt könyvét összevetjük e tankönyvével, lehetetlen nem észrevennünk, hogy Riedl tapasztalati érzékenysége sokkal fejlettebb volt, mint elméleti fogékonysága.

Ami elmélet mégis található XIX. századi költőnk művészi alkatát jellemző nagy terjedelmű esszéjében, az jórészt utánérzésnek minősíthető. Biologizmusát már Horváth János érvénytelenítette, emlékeztetvén arra, hogy a történetírás nem természettudomány. Kettejük Arany-fölfogását összehasonlítva, már előljáróban levonható néhány következtetés. Riedl könyve kritikai munka, szinte teljesen hiányzik belőle az irodalomtörténeti szempont. A tudós Horváth joggal vette észre Riedl hangzatos pozitívista átvételei mögött az impresszionista esszéista élménybeszámolóit, ő maga viszont – tudomásunk szerint – nem vállalkozott Arany szépirói műveinek értékelésére, olyasféle költészettani rendszerre, minőt Petőfiről írt könyvében próbált megvalósítani. E lényeges különbség mellett azonban fontos hasonlóság is megállapítható kettejük Arany-képében. Végső soron mindketten visszatekintve értelmeznek, Aranyt csakis elődeihez mérik. Döntő vonatkozásokban azonosítják magukat Gyulai nézeteivel.

Föltolul a kérdés: mennyire nevezhető súlyos hibának az, hogy Riedl nem törekedett irodalomtörténeti szempont érvényesítésére. Legkönnyebben akkor tudunk válaszolni, ha összehasonlításainak önkényességére irányítjuk a figyelmet. Németh G. Béla találóan írja, hogy Riedl összevetéseinek „történeti jogosultságát sohasem keresi”.² Utalásainak ötletyszerűsége természetesen következik esszéista beállítottságából, de óvatosan megfogalmazható a gyanú, vajon hét kiadást megért könyve nem gátolta-e némiképp, hogy az utókor képet alkothasson magának Arany világirodalmi helyzetéről.

Elismervén, hogy Riedl munkáját ma is alapnak tekinthetjük Arany megértéséhez, remélhetőleg kizártam azt, hogy valaki a leértékelésével vádoljon. Írásmódjának némely arányai s hibái szétválasztha-

¹ ELIOT, T. S. 1975. 109.

² NÉMETH G. Béla, 1976. 185.

atlanok egymástól. Egysíkú képet ad Aranyról, s ez teszi szövegét ma is könnyen olvashatóvá. Példák sorával lehetne szemléltetni, mennyire csakis egynemű minőségeket ismer. A *Toldi estéjét* például „humoros epos”-ként tartja nyilván.³ Ha nem feledjük érzékenységét, bajosan tételezhető fel, hogy ne lett volna pontosan tisztában Arany humor-értelmezésének sokrétűségével, bár könyvében sehol nem vállalkozott ennek bővebb kifejtésére. Bárhogyan is áll a dolog, aligha tagadható, hogy a *Toldi estéjének* világképét legfőképpen részben lehet humorosnak minősíteni, hiszen az elégikum nem veszi el az utolsó ének dilemmájának életét.

Riedl közismerten Arany személyiségét állította a tárgyalás középpontjába, s azt két tényezőből vezette le: a nemzetjellem fogalmából és a lírikussal szembeállított epikus alkatból. Az idő kissé mindkét indokot hiteltelenítette. A nemzetjellem létét ugyan a magam részéről nem vonnám teljesen kétségbe, de az tagadhatatlan, hogy csakis nagyon összetett jelenségként értelmezhető. Ami az epikus beállítottságot illeti, ennek meghatározása elválaszthatatlan attól, ahogyan Riedl Aranyt Petőfivel szembeállította.

Petőfi személyiségét ma összetettebbnek látjuk, hiszen a „közvetlenség” valójában egy rendkívül erős egyéniség megnyilvánulási formája volt, „a naív természetesség bája”⁴ pedig csak akkor hiteles, ha nem feledjük, hogy a költő pályafutásában a világfájdalomnak, az átkozódásnak, az ítélethirdetésnek és a keserűségnek is voltak pillanatai.

Az is nyilvánvaló, hogy mai fogalmunk szerint Riedl nemcsak Petőfi személyiségét, de a líra belső természetét is egyoldalúan ítélte meg. Világirodalmi tájékozódásának nem annyira korlátaira, mint inkább impresszionista jellegére lehet következtetni abból, hogy nem ismerte föl a tárgyiasság növekvő igényét a XIX. század közepének lírájában. Így azután azt sem vehette észre, hogy a balladákat és drámai magánbeszédeket író Arany nagy külföldi kortársaival, Tennysonnal, Browninggal azonos irányban korszerűsítette a lírát.

A pozitívizmus hátránya leginkább akkor érezhető Riedl fölfogásában, amidőn Aranyt részletező leírásainak tárgyilagos, szabatos hűségéért dicséri. A *Buda halála* például szerinte azért magasabbrendű Zrínyi vagy Vörösmarty nagylélegzetű szövegeinél, mert azoknál „a conventionalis vagy pusztán elképzelt” uralkodik, Aranyra ellenben „a valóságban megfigyelt és belőle átvitt részlet” a jellemző.⁵ Talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk: Riedl könyvében a költészet mibenlétéről hallgatólagosan elfogadott fölfogás állta ki legkevésbé az idő próbáját. Szemléletének történetiellenességét bizonyítja, hogy csak a múlt emlékeiben látta meg a konvenció szerepét és teljesen tisztázatlanul hagyta a költészet és valóság viszonyát. Különösen azért sajnálható érzékenységének e kihagyása, mivel a hosszabb elbeszélő művekben kiváló megfigyelő képességgel mutatta ki Arany fejlődésének irányát a közvetlen jellemzéstől a közvetetthez.

Ennek az elvi tisztázatlanságnak a következménye, hogy Riedl értekezőből gyakran elbeszélővé vedlik át. A történetes művekben alig veszi tekintetbe a nyelvi megalkotottságot, s nem lát különbséget kitalált és valóságos főnállók (személyek, tárgyak, események) létezési módja között. *Toldi* édesanyjáról például így ír: „Hogy szeret takarítani, hogy tud főzni! Az embernek kedve támad felkerekedni, fárasztó gyalogutat tenni, hogy kezet csókolhasson neki és – megebédelhessen nála.”⁶

Távol álljon tőlünk, hogy lebecsüljük az irodalomnak mint kortörténeti forrásnak a szerepét. Mindössze annyit állítanék, hogy más pozitivistákhoz hasonlóan olykor Riedl is kísértést érzett arra, hogy csakis ezt a föladatkört tulajdonítsa a költészetnek. Különösen áll ez azokra az ítéleteire, melyekben a körülmények meghatározó erejét úgy emeli ki, hogy közben a nemzetjellem romantikus fogalmának pozitívista átértelmezését adja. Értéknek tekintti például azt, hogy „Arany költészetében megvan szinte az egész magyar állatvilág; ha a magyar fauna és minden reá vonatkozó forrás ki találna veszni, Arany műveiből némileg rekonstruálni lehetne. Idegen állatot Arany nem igen említ, még hasonlatban sem”.⁷

³ RIEDL Frigyes, 1893. 42.

⁴ RIEDL Frigyes, 1893. 37.

⁵ RIEDL Frigyes, 1893. 69.

⁶ RIEDL Frigyes, 1893. 151.

⁷ RIEDL Frigyes, 1893. 165.

Nem kerülhető meg a kérdés, vajon uralkodó véleményt fogalmazott-e meg Riedl, vagy sem. Ha arra gondolunk, hogy Arany és Petőfi nemzetjellemtani szembeállítására még Babitsnál is kísért, majd-hogynem azt kell hinnünk, hogy Riedl fölfogása sokáig megszabta Arany költészetének megítélését. Ha viszont figyelembe vesszük, hogy Riedl barátjának, Péterfynek két rövid cikke mennyire más szellemben fogant, akkor már-már felöltik annak a lehetősége, hogy Riedl könyvét inkább összefoglalásnak, mint kezdeményezésnek minősítsük. Talán még az is ezt a föltevést támasztja alá, ahogyan Riedl állást foglalt a költő emlékszobránának tárgyában. Saját bevallása szerint ellenezte néhány kortársának azt az óhaját, hogy az *Őszikék* szerzőjének hasonmását állítsák föl a Margitszigeten, ehelyett a költő legismertebb alakjainak személyét kívánta megörökíttetni. A magának verselgető, korának dilemmái iránt rendkívül érzékeny művészember helyett a nemzet által kijelölt föladatak teljesítőjét akarta a nagyközönség elé állítani. Stróbl 1893-ban elkészült szobra nemcsak a hivatalos Magyarország véleményét, de Riedl könyvének szellemét is kifejezte.

Pályája kezdetén Riedl még kétségkívül távolabb állt a *Budapesti Szemle* szerkesztőjétől, mint Arany-könyvének megírásakor. Ez a munkája már kifejezte a polgárság alkalmazkodását a volt nemes-ség értékrendjéhez. Ahogyan ez az érdekszövetség, úgy az ő könyve is föloldhatatlan feszültséget hagyott az utókorra. Németh G. Béla szavaival: „Aranyt, illetve rajta át önmagát, Riedl olvasója adott lelkiállapotának megfelelően érezhette egyszer bevégzett pesszimiztának, másszor a Világrend föltétlen hívójének.”⁸

Utólag könnyű okosnak lenni – hozhatná föl valaki s talán nem is egészen alaptalanul a jelenkor ítéletével szemben. Riedl könyvének fogyatékoságai azonban akkor is kitűnnek, ha elővesszük Péterfy két rövid tanulmányát Aranyról. Riedl is beszél ugyan Arany versszerkesztő képességéről, de műelemzésre nem vállalkozik, a szövegeket majdnem kizárólag lélektani megnyilvánulásnak tekinti. Péterfyt egészen más cél vezérli: Arany János eposzi töredékeiről (1888) írt dolgozatában lépésről lépésre mutatja ki, milyen kevés motívumból, mennyire gazdaságosan építi föl a költő a *Buda halálát*, *Arany János Őszikéi* (1888) című, kiemelkedően tömör értekezésében pedig megindokolja, miért érez esést a *Tamburás öreg úr* utolsó szakaszában. Ő sem vállalkozik irodalomtörténeti fejtegetésre, de a szövegek művészi hatását szerkezeti elemzésből vezeti le. Módszerének elődjét magának Aranynak a bírálataiban kereshetjük. Utódaira évtizedekig várni kell.

A Nyugat impresszionizmusa

Hoztak-e lényegi változást a *Nyugat* költői Arany megítélésében? Ady, Babits és Kosztolányi szövegeiben keresünk választ e kérdésre.

Ady cikke, a *Strófák „Buda halála”-ról* (1911) elsősorban úgy olvasható, mint történetileg teljesen indokolt kiátkozás. A nagy újítónak szükségképpen meg kell tagadnia azt a közvetlen elődjét, aki vele egyenrangú, tehát kimerítette a nyelv lehetőségeinek bizonyos körét, s ezért hatása már bénító lehet, utánérzésre csábíthat. Ady cikkében kétféleképpen hiteltelennítette Arany utánérzőinek költészetét: egyrészt eltávolította magától a *Buda halála* szerzőjének művészetét, másrészt újrafogalmazta e művészet alapvető jellegét. Gyökeres átértékelést jelentett be: lírikusként becsülte nagyra Aranyt.

Némi túlzással azt mondhatjuk: az utóbbi évtizedek szakirodalmának tekintélyes része nem egyéb, mint e jelzésben foglaltak kifejtése. Korántsem állítanám, hogy elsőként Ady értékelt nagyra Arany líráját, csupán annak állítását kockáztatom meg, hogy talán legkorábban ő nevezte belső lényegénél fogva lírikus alkatúnak elődjét. Kimondatlanul ez az álláspont már benne rejlett Babits csonkán ránk maradt *Arany mint arisztokrata* (1904) című értekezésében, melyet szerzője eredetileg egyetemi szakdolgozatnak szánt.

Babits Arany-képének történeti helyét ellentmondásosnak érzem. Összefügg ez értekező szövegeinek átmeneti műfajával, azzal, hogy Babits egész életében ingadozott az esszéista és a tanulmányíró igényei között.

⁸NÉMETH G. Béla, 1976. 190.

Már Aranyról írt első szövegében vannak döntő állítások, amelyek a kutatásnak máig kiaknázatlan lehetőségeit mutatják meg. Ilyen mindenekelőtt Arany építkező alapelvének a megfogalmazása. Lehetőséges, Babitsot Péterfy olvasása ébresztette rá, hogy Arany általában kevés alapelemből változatokat teremtve, azaz takarékosan szerkeszt. Az viszont már alkalmasint önálló megfigyelés, hogy Aranynek nincs egységes világszemlélete, hiszen különböző művei nemcsak hangnemükben térnek el egymástól, hanem az életről is más és más értelmezést adnak. Ez a tétel nagy előrelépés az Arany-irodalomban, mivel teljesen érvényteleníti Riedl ellentmondásos minősítését Arany világképéről.

Babits híres esszéjét, a *Petőfi és Aranyt* (1910) a hat évvel korábbi töredékhez képest némileg fölszínesebbnek vélem, „Petőfi nyárspolgár a zseni álarcában. Arany zseni a nyárspolgár álarcában.”⁹ A tévedés kockázatát vállalva, őszintén megvallom, hogy ez a szembeállítás engem Wilde paradoxonaira emlékeztet. Nem látok benne gondolati mélységet. A két költő személyiségének egysíkú megítélésében, sőt a bővebb kifejtésben is Riedl szelleme kísért.

Sokkal nehezebb véleményt formálni a *Magyar irodalom* (1913) című nagyobb igényű munkában adott Arany-értékelésről, mivel erről a szövegről már bajosan lehet érdemlegesen mondanunk anélkül, hogy szembe néznénk Babits értekező prózájának önellentmondásaival.

Mekkora a magyar irodalom súlya, ha külföldi szemmel, kívülről nézzük? Ez a kérdés áll a gondolatmenet élén. Mondhatnám azt, hogy jelenlegi föltevéseim alapján értelmetlen föltenni e kérdést, mivel magyar anyanyelvű olvasó a dolgok természetete folytán nem tudhat válaszolni rá. Ennél könnyebb azonban arra hivatkozni, hogy Babits érvelése önellentmondásos. Egyfelől ugyanis azt állítja, hogy „minden okunk megvan, hogy egy *sui generis* világirodalmi értéket vegyünk fel”, másrészt viszont elismeri, hogy mindenhez „az irodalomban, ami nem külsőleges és technika, köze van a nyelv géniuszának – és lefordíthatatlan”.¹⁰ Az okfejtésből kiderül, hogy a nemzeti és világirodalmi értékek szembeállítása pontosan annyira árnyalatlan szembeállítás, mint Aranynek és Petőfinek korábbi összehasonlítása. Sőt, a két ellentétpár össze is függ egymással, amennyiben Arany válik a lefordíthatatlan, Petőfi ellenben a könnyen fordítható költő jellegzetes példájává.

Riedlhez hasonlóan Babits is Petőfiről alkotott torzítóan leegyszerűsítő értékelésének rendeli alá Arany megítélését: a *Toldi* szerzőjét mindaz jellemzi, ami a *János vitéz* alkotójából hiányzik. Babits azért tartja más nyelvre könnyen átültethetőnek Petőfi költészetét, mivel szerinte az „csupa ötlet, s oly kevés árnyalat”.¹¹ Gondolatmenetének iránya azt követelné, hogy a fordíthatóság alapján Arany költészetét tekintse nemzeti, míg Petőfiét világirodalmi értéknek, mint ahogyan Wordsworthról kijelenti, hogy önmagában nagyobb művészi életművet hozott ugyan létre, mint Rossetti, kettejük közül mégis a preraffaelita költőnek van helye a világirodalomban. Ez a pont, ahol megtörik az érvelés egyenes vonala. Babits önkényesen agyal ki közös európai hagyományt, saját egyéni ízlését lépteti elő nemzetek fölötti mércévé, mikor is a görög és az angol költészetet nevezi a világirodalom letéteményesének, hogy azután Aranyt mint e kétféle örökség ismerőjét mégis világirodalmi szintre emelhesse.

Vitathatatlan, hogy e gondolatmenet során Babits újból korszerűen értékeli át Arany életművét, amennyiben balladáit s líráját becsüli legtöbbször, ám végkövetkeztetése éppoly kevésbé árnyalt nemzetjellemtanba torkollik, mint Riedl eszmefuttatása: „a józanság nagy képviselői a magyar irodalomban többnyire a leg tisztább fajú magyar írók (Arany, Deák); a szalmatűz képviselői kevésbé tiszta magyar fajtából származók (Petőfi, Kossuth).”¹²

Riedl könyvének méltatását azzal a következtetéssel zártuk, hogy Arany világképéről föloldhatatlanul ellentmondásos képet ad. Bármennyire is közelebb áll Babits szemlélete a magunkéhoz, végső soron ugyanazt elmondhatjuk róla, mint elődjének avultabbá vált fölfogásáról. A *Petőfi és Arany* tépedt lelkű, dekadens költőt állított az olvasó elé, a *Magyar irodalom* a magyar nemzetjellemmel társított kiegyensúlyozottság megtestesítőjeként ünnepelte Aranyt, az *Új Időkben* közölt rövid megemlékezés, a *Centenárium* (1917) megint önmarcangoló művésztől, az első *Bolond Istók*, a *Nagyidai*

⁹ BABITS Mihály, 1978. I. 176.

¹⁰ BABITS Mihály, 1978. I. 365, 362.

¹¹ BABITS Mihály, 1978. I. 361.

¹² BABITS Mihály, 1978. I. 405.

cigányok és a *Híd-avatás* megalkotójáról szól, *A magyar jellemről* (1939) írt hosszabb fejtegetés viszont újból a magyar nemzetnek tulajdonított szemlélődés, elméletektől, végletektől, átértékelésektől tartózkodó keleties nyugalom letéteményesévé avatja a költőt, s azért dicséri, mert egyforma kétellyel tekint Hamarfyra és Rák Bendére.

Ebben az utóbbi kitételben világosan fölismerhető az impresszionista esszéírás fő veszélye: az értelmező nem elég alaposan veszi szemügyre a szöveget, amelyről ír. *Az elveszett alkotmányban* ábrázolt korteskedésben csakugyan nem tűnik föl olyan szereplő, kinek értékrendjét a történetmondó helyeselné. A szabadelvű Hamarfy éppoly megvetendőnek mutatkozik, mint a maradi Rák Bende vagy az arany középút hívei. A házi perpatvarukat kiélő istenek: Hábor és Armida egyaránt neveltség tárgyai, és az egész műben hemzsegek az értékszegény mellékalakok. A költemény végén azonban igenis jelenik meg helyeselt érték: a megyei életben semmiféle szerephez nem jutott „kicsinyek s együgyűek” rétege bizonyul a hazát föntartó erőnek. A mű tehát korántsem egyetemes kételyt fogalmaz meg; ellenkezőleg: az alulról jövő, lassú és szerves átalakulás helyességét hirdeti.

Korántsem akarom elhallgatni, hogy Babitsnak a Szekfű szerkesztette *Mi a magyar?* -ba írt szövege 1939-ben nagyonis komoly nemzetföntartó szerepet játszott a kételynek és a csendes értékmegőrzésnek hangoztatásával. Az is föltétlenül kiemelendő, hogy a nemzetjellemről *A vándor és bujdosónál* árnyaltabb képet adott, amennyiben nem állapotról, hanem folyamatról szólt. Döntő vonatkozásokban ez az eszmefuttatás mégsem egyéb, mint a *Magyar irodalom* negyed századdal korábbi szövegének megismétlése. Világosan elárulja, hogy Babits csak részben haladta meg Riedl fölfogását; megtartotta elődjének alap gondolatát, hiszen ő is a magyar nemzet jellemének szemléltetésére használta föl Arany költészetét.

Egyre valószínűbbnek látszik a föltevés, hogy a *Nyugat* nagy nemzedéke nem hozott döntő fordulatot Arany megítélésében. Mielőtt azonban végleges eredményre jutnánk, meg kell vizsgálnunk Kosztolányi értekező munkásságát, mivel ő – Babitscsal ellentétben – pályafutása későbbi szakaszában írta jelentősebb esszéit.

Korai, még úgyszólván zsenének mondható cikke, a *Szeged és Vidékében* közölt *Petőfi, a szocialista* (1906) egyértelműen mutatja, mennyire közel is állt ebben az időben Babits és Kosztolányi értékrendje. Az idősebb költőnél talált szembeállítás itt is szerepel; Arany versei fordíthatatlanok. Az utolsó két mondat Babitsénál is egysíkúbb, sőt majdnem semmitmondó ellentétként fogalmazza meg két XIX. századi költőnk viszonyát:

„Arany a legnagyobb magyar költő.

Petőfi pedig a magyaroknak legnagyobb költője.”¹³

Néhány mozzanat mégis figyelemre méltó ebben az ifjúkori szövegben. Az egyik a keletkezés időpontja. A *Nyugat* három nagy költője közül Kosztolányi volt a legfiatalabb, s mégis először ő jelentetett meg cikket Aranyról. Egyáltalán nem magától értetődő, hogy Babits hatására kell gondolnunk, valahányszor Kosztolányi szövege emlékeztet az idősebb költő értekezéseire. Annál is inkább, mivel Kosztolányi állásfoglalása két vonatkozásban is eltér Babitsétól. Petőfi politikai utópiáját megértéssel veszi tudomásul, s a két költőt egymással egyenrangú művészként állítja szembe. A nemzetjellemtani indoklás ellenére Arany világképét is árnyaltabban határozza meg. Végző minősítése egyúttal következetesebbnek is mondható: hamleti alkatnak nevezi az *Őszikék* szerzőjét. Egyéb tényezők mellett Arany életmagatartásának azonos jellemzése miatt is hihető Réz Pál föltevése, hogy a *Bácsi Hírlapban* aláírás nélkül közölt, *Arany vallása* (1905) című rövid eszmefuttatást is Kosztolányi írta. E két szöveg alapján azt állíthatjuk, hogy szerzőjük már húsz éves korában tudatosan vagy öntudatlanul Péterfy értelmezéséhez járt közel. A részben újszerű ítéletének megindoklásában rejlik: a költő lét-szemléletét nemcsak a lélektan és nemzetjellem segítségével, hanem a kálmista beállítottsággal is magyarázza.

Hosszabb dolgozatot Kosztolányi később sem írt Aranyról, de Móriczsal folytatott vitájában, valamint egyéb cikkeiben és előadásiban számos máig megszívlelendő részletmegfigyelésre bukkanhatunk. Éles szemmel vette észre és helyesen értéként fogta föl Arany költői világának tényleges ellentmon-

¹³ KOSZTOLÁNYI Dezső, 1976. 322.

dásait – népiességében a védekezést a városi életformával szemben, a parlagság bírálatában a polgárosító törekvést, vagy humorának és tragikumának szüntelen egymásba játszását –, s leghatározottabban ő fogalmazta meg azt, miben is különbözött a *Nyugat*-nemzedék Arany-élménye Riedlétől: „Apáink más Arany Jánost olvastak, mint mi. Ővék volt az epikus, a fiatal, a nyugodt. Miénk a lírikus, az öreg, az ideges. (...) Az utóbbi évtizedekben mindinkább lírai megnyilatkozásait bámuljuk, azokat keressük még elbeszélő műveiben is, s fáj nekünk, hogy Toldy tanácsának ellenszegülve még jobban „nem forgácsolta el magát”.¹⁴

A nemzeti klasszicizmusról szóló elképzelés

Mondottuk, hogy a történetiség lényegéből fakad, hogy nemcsak a korábbi alakítja a későbbit, de a mindenkori jelen is a múltat. Kosztolányi a maga korához idomította Arany költészetét. A fordított utat Horváth János választotta: ő saját kortársait mérte Aranyhoz.

Főként azt méltányolta a *Nyugat* költészetében, amit Arany művészetének továbbfejlesztéseként is fölfoghatott. *Forradalom után (Vörösmarty és a mai stílromantika)* (1910) című korai szövegének tanúsága szerint remek érzékkel vette észre, hogy Babits félúton áll az átértelmezés és az értékmegőrzés között, vagyis nem szakít azzal a hagyománnyal, amelynek Horváth Aranyban látta legnagyobb képviselőjét. Babits első két verseskötönyvéről 1911 és 1914 között írt tanulmányában szövetszerűen is bizonyítani tudta a fiatal költő kapcsolódását Arany szerkesztő művészetéhez, s meghozza olyannyira ösztönző módon, hogy a legújabb kutatás további bizonyítékokkal erősítette meg állításait.¹⁵

Bármennyire is érezte ugyan Horváth, hogy a *Nyugat* első nemzedékéből a tárgyias lírát teremteni akaró, drámai magánbeszédet író Babits tanult legtöbbet Aranytól, Adynál is igyekezett kimutatni folytonosságot. *A Halál lovaiban* kifejezett végső megadást az elkerülhetetlen véggel szemben a *Toldi estéje* hangütéséhez társított világértelmezésből származtatta, Ady nyelvének fő jellegzetességét pedig a zeneiségben, a „beszédnek a verstől nem okvetlenül függő tulajdonsága”-ban, abban az „összbenyomásban” kereste, melyet „az egymást követő, beszédbeli hangok váltakozó minősége idéz elő”, s mely az *Őszikék*ben még egyensúlyban állt a verselésből származó „dallamosság”-gal.¹⁶

E második eredetetés már szembeállítás is rejt magában, s egészen nyilvánvaló, hogy a pályakezdő Horváth Arany példáját segezte szembe Adyval, valahányszor hiányt állapított meg a költészetében. „Erős, de sohasem támadó, sohasem fitogtatott nemzeti érzés és fajszeretet; tisztas, férfias szemérem; s világos, közérthető beszéd (...) a magyar ember kedves, bölcs humora”: ez a négy tulajdonság hiányzik szerinte a *Vér és Arany* költőjéből, kit „a túltengő önérzet” választ el élesen a *Bolond Istók* s az *Őszikék* alkotójától.¹⁷

¹⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, 1976. 144–145, 149.

¹⁵ Horváth szerint Babits „az egyetlen társai között, kinek művészi gyakorlata Arany János közvetlen hatását, sőt tanulmányozását árulja el”. A *Vásár* című életképben arra talál bizonyítékot, hogy szerzőjének „tehetsége, mely a plasztikus ábrázolásban leli kedvét, minden korábbi költőnk közül leginkább Aranvéval rokon”, s a *Turáni indulót* is nagy múlt századi költőnk örökségével hozza összefüggésbe (HORVÁTH János, 1967. 22, 3, 9). Rába György részletesen igazolja, hogy Horváth állítása teljesen megalapozott, hiszen „Arany Babitsnak egész életén át ideálképe maradt”, a *Vásár*ban ténylegesen a *lacikonyha* párdarabját kívánta megírni, a *Régi szálloda* a *Híd-avatás* közvetlen ösztönző hatását mutatja, a *Pro domo* elnevezés Aranynak *Artatlan dac* című szóösszetételére utal, s általában Babits igen sokszor játszik rá elődének költeményeire: az *Óda a bűnhöz* a *nagyidai cigányok*, a *San Giorgio Maggiore* a *Mátyás anyja* s a *Vojtina ars poeticája*, a *Régi szálloda*, az *V. László*, a *Paris* a *Vojtina* s a *Válasz Petőfinek*, a *Mozgófénykép* a *kép-mutogató*, a *Darutörpeharc* a *Buda halála* s a *nagyidai cigányok*, az *Alkalmi vers* pedig ismét a *Válasz Petőfinek* szövegét idézi (RÁBA György, 1981. 64, 234, 133, 485; 40, 112, 140, 153–154, 161, 264, 491).

¹⁶ HORVÁTH János, 1910. 54–55.

¹⁷ HORVÁTH János, 1910. 14, 20, 11.

Már ebből a szembeállításból is sejthető, hogy az Aranynak tulajdonított nemzeti klasszicizmuson Horváth János mindenekelőtt erkölcsi eszményt értett. A húszas évektől azután ez az eszmény különös jelentőségre tett szert, hiszen ekkor Horváth a nemzetfönntartás igényeinek rendelte alá irodalomtörténeti, szerkesztői s oktató tevékenységét. Aligha szorul bizonyításra, hogy a világháború után vesztett új jelenségekkel szembeni nyitottságából. Bezárkózó, értékörző hajlamának fölerősödéséhez alkati tényezőkön kívül az is hozzájárulhatott, hogy Trianont megrázó élményként élte át. Miután visszajött a harctérről, a békeszerződés Margitán érte, s törvénnyel, veszéllyel dacolva szökött át családjával Debrecenbe. Kosztolányi után ő is belépett az *Új Nemzedék* cikkírói közé, s tudományos igényű művében is keserű hangnemmél hirdette meg a kulturális bezárkózást: „A nyugat, mely után ezer éve futunk, halálra ítélte műveltségünket is, mit, őt követve s magunkat nevelve, szent akarattal itt végre létrehozunk. Szétszakított bennünket, kik tudatosan s eléggé egyek, sajnos, úgysem voltunk.”¹⁸

Puritán beállítottsága is gátolta abban, hogy gyorsan földolgozhassa magában a számára meghökentető benyomásokat. Elvesztette bizalmát a franciákban, kiket pedig fiatalon, az École Normale Supérieure hallgatójaként föltétlen csodálattal övezett és az európai szellem zászlóvivőinek tartott. A hirtelen társadalmi változásokat nem tudta értelmes rendbe szedni, a sokféle kulturális törekvésben izlésszavar forrását látta. Tisztában volt azzal, hogy a különféle ízlesek vetélkedése egyúttal világnézetek harcát jelenti. A kultúra nemzeti lényegébe vetett meggyőződését és család-központú életmódját összhangban érezvén az Arany költészetében tárgyiasított értékrenddel, végső soron a tőkés fejlődés előtti közösségek szokásrendszerének a folytonosságát sóvárogta vissza. Attól félvén, hogy a régi hagyományok hamarabb tűnnek el, mintsem újak jönnének létre, Arany munkásságának a múlthoz fűződő kapcsolatait állította előtérbe. Új eszmékkel szembeni védekezésként sürgette egységes közizlés visszaállítását, s ennek alapjaként képzelte el a nemzeti klasszicizmust.

Bármennyire is összehasonlíthatatlanul árnyaltabb elemzést adott Petőfi fejlődési szakaszairól, mint elődei, még az ő fölfogásából sem hiányzik a kissé torzító egyszerűsítés: szűken értelmezte a szerepjátás fogalmát, és eltúlozta Petőfi ösztönösségét. Ezek az egyoldalúságok azután lehetetlenné tették számára, hogy teljesen elrugaskodjék a korábbi formulától: Aranyt ő is Petőfi tökéletes ellenpárjaként látta.

Fél évszázad távlatából megfogalmazott fönntartásaink ellenére vitathatatlan igazság, hogy Horváth János munkássága minőségi ugrást is hozott Arany értésében. Elsőként ő foglalkozott alaposan e költészet történeti helyével. Nemcsak egy fejlődési folyamat célhoz jutásaként, hanem egyenesen irodalmunk legmagasabb művészi kiteljesedéseként értelmezte Arany életművét. Történeti tudatát a *Nemzeti hagyományok* tételeiből vezette le, s az otthonban, az eredetben jelölte meg világképének központi rendező elvét. Nemcsak világosan látta, de történetileg s szociológiailag meg is indokolta klasszicizáló hajlamát.

Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai (1908) című korai áttekintésében még indokoltnak vehető, hogy pusztán kinyilatkoztatta Arany központi szerepét a magyar irodalmi hagyományban, ekképpen: „Nincs ága az irodalmi fejlődésnek, mely nem őbenne érné el tökéletessége legfelső fokát, nincs út, mely nem őhöz vezetne.” A később elkészült, bővebb kifejtésben azonban ez a korántsem magától értetődő állítás bizonyításra szorult volna. Ehelyett a világháború után Horváth már jószérivel csak a magyar klasszicizmus ízlésének általános jellemzésére vállalkozott: Petőfi, Arany, Kemény, Jókai, Madách, Gyulai, Salamon és Deák tevékenységének vélt közös nevezőjét próbálta meghatározni. Elvonatkoztatása eredményét „megállapodott magyar lelki formának” nevezte, nem mutatván meg olvasójának azt az utat, melyen haladva eljutott e végkövetkeztetésig.¹⁹ A szóban forgó szerzők szépírói műveinek elemzése bajosan igazolta volna egységes ízlésforma létezését. A nemzeti klasszicizmus ábrándját csakis úgy lehetett fönntartani, ha az önkényuralom korának értekezéseiből kiemelt némely megállapítások helyeződnek a figyelem középpontjába.

1930 és 1932 között írt s részben még kiadatlan egyetemi jegyzetei²⁰ egyértelműen azt mutatják, hogy Arany életművéből azért emelte ki az értekező prózát, mert saját irodalomtörténeti munkásságá-

¹⁸ HORVÁTH János, 1921. 58.

¹⁹ HORVÁTH János, 1976. 44, 346.

²⁰ Ezúttal mondok köszönetet Korompay H. Jánosnak, aki lehetővé tette, hogy elolvashassam Horváth kéziratait.

nak előzményeit kívánta tudatosítani tanítványaiban, az „irodalmi Deák-pártnak” a pozitivisták és a szellemtörténészek által egyformán elhanyagolt tanulmányíró tevékenységében igyekezett észrevétni a magyar irodalomtudomány önálló hagyományának alapvetését. Érvelésében az a meggyőződés vezette, hogy a kultúra mindig zárt közösség értékrendjének a szerves fejlődését tételezi föl. Ezzel a hátsó gondolattal mutatta ki, hogy Arany tevékenysége bármely más költőnknél mélyebben gyökerezett a múltban, és közlési letéteményese kívánt lenni, hiszen ő „személyes fantázia leleményeinél többre becsülte a hagyományban már adva levőt s a köztudatban megállapodottat.”²¹

Mi okozza, hogy a nemzeti klasszicizmusról szóló eszmefuttatás mégis kiküszöbölhetetlen hiányérzetet hagy bennünk? Mindenekelőtt az, hogy Horváth alig vállalkozott versek értelmezésére. Csakis korai művekről maradtak fenn előadás szövegei s ezekben önellentmondásba keveredik: *Az elveszett alkotmányt* például a műfaji tisztaság nevében becsüli le, tehát olyan eszmény alapján, melyet végső soron bizonyítatlanul tekint Arany klasszicizáló szemlélete sarkalatos tételének.

Joggal hivatkozhatott arra, hogy elődei közül Beöthy elhanyagolta Arany értekezéseit, Riedl és Pintér pedig éppen a lényegbevágó gondolatokat nem vette észre bennük. Előzmény nélkül látott hozzá megállapítani a tanulmányíró Arany értékrendszerét, s ez még akkor is komoly történeti értékű tett volt, ha azóta bizonyos vonatkozásban hiányosnak is érezzük az általa készített elemzést. Az is marandó eredmény Horváth vizsgálódásaiban, hogy tisztázza: Keménynek egy évtizeddel korábban írt tanulmányai döntő hatást tettek Aranyra. Néhány olyan tétel is megfogalmazódik a nemzeti klasszicizmusról tartott előadásokban, mely Arany költészetének minősítését is könnyíti. Jól látja az elemző, hogy *Az elveszett alkotmány*-nyal induló költő a régebbi múlttal kívánja helyreállítani a kulturális folytonosságot, s a XIX. század elejének irodalmából is azért emeli magasra Katonát, mert úgy érzi: a *Bánk bán* hidat képez a régiség és saját törekvései között. Sőt, még abban is igazat kell adnunk Horváth Jánosnak, hogy a lángész romantikus kultuszát megtagadó költőként méltatja Aranyt, tehát olyan művest ünnepel benne, aki „épp a nagyszabású elméket látja a legszolidárisabb kapocsban s legbensőbb viszonyhatásban korukkal, nemzetükkel”.²²

Talán nem árt szóba hozni, hogy ez a szemlélet szöges ellentétben áll Babitséval, ki *Az európai irodalom történetében* annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a legnagyobb írók korszakokat át nyújtják a kezüket egymásnak. A történetiség létének elismerése segítette Horváthot abban, hogy eleinte még a XX. század kezdetének magyar versírásában is helyesen vegye észre Arany örökségét. Nem minden alap nélkül írta Horváthról legfiatalabb irodalmár nemzedékünk egyik tagja a következőket: „Amit kevesen tudatosítottak az ő korában s azóta is, Ady kötődését Aranyhoz éppen ő hangsúlyozta először. (Ellentétben Lukáccsal, ki gyors kijelentéssel intézte el az ügyet: „Adynak tradícióra szüksége nem volt”; nem rendelkezvén magyar irodalomismerettel).”²³

Ez a helyes észrevétel azonban csakis a XX. század elejére vonatkozhat. Az első világháború előtt Horváth még egyaránt fedezett föl következményt és előzményt Arany költészetében, 1921-ben viszont már csakis szakadékot látott Arany és Ady között. Azért érdemes emlékeztetni magunkat erre, hogy megértsük: a nemzeti klasszicizmusról szóló elképzelés részletes kidolgozója már azért nem figyel versek művészi hatására, mert beszűkült a történeti tudata. Jórészt elveszítette érintkezését az élő irodalommal, s olyannyira túlhangsúlyozta a magyar irodalom függetlenségét, hogy már eszmetörténeti irányokkal sem számolt nemzetközi léptékben.

Kitűnik ez a hiányosság abból, ahogyan Arany tanulmányíró törekvéseit jellemezte: „Az elmélet kezdeményező jogát oly indulatosan elutasító Kemény Zsigmondnál ő még kevésbé vezetteti magát elméleti preconcepcióktól (s mikor igen, a valót akkor sem téveszti szem-elől), s még elfogulatlanabb valóság-ismeretre képes szert tenni a maga gondolkodása területén, mint amaz.”²⁴ Horváth idézi ugyan a Heibel-bírálatból azt a részletet, melyben Arany a tapasztalatra hivatkozva elítéli az általánosítást, de nem írja le a pozitívizmus szót. Az ő tárgyalásában mindaz az irodalmi Deák-párt nemzeti klassziciz-

²¹ HORVÁTH János, 1956. 445.

²² HORVÁTH János, 1978. 588.

²³ REISINGER János, 1979. 162.

²⁴ HORVÁTH János, 1978. 579.

musának sajátosan magyar jellegzetességévé minősül, ami valójában a pozitívizmus általános vonásai közé tartozik. A jelenség mögötti mélység létének és az elvonatkoztató általánosítás érvényességének a tagadása, az értékítéleteknek ismeretként nem elfogadása és a tudományos módszer egységének elve: Arany e négy föltevés némelyikét magáévá tette, némelyikét nem, de mindenképpen számolt vagy küszködött velük. Horváth nem veszi tekintetbe a pozitivistá eszmerendszer hatását – melyre nálunk már a reformkor végén is vannak nyomok –, és így elmulasztja kijelölni az értekező Arany helyét az európai művelődés történetében.

Lehetetlen válaszolnunk arra a kérdésre: módosította volna-e a nemzeti klasszicizmusról szóló tételeit, ha olyan költészettani rendszerezést írt volna Aranyról, mint aminőt Petőfi-könyvében találhatunk. Tény, hogy a két háború közötti időszak legjelentősebb magyar irodalomtudósa nem készítette önálló munkát arról a költőről, kinek művei hihetőleg a legközelebb álltak hozzá.

Készült viszont egy pályakép, melynek szerzője – Keresztury Dezső – elfogadta Horváth két sarkalatos tételét Petőfi szerepjátszásáról, illetve a nemzeti klasszicizmusról. E rövid összefoglalás merőben új kezdeményezésnek bizonyult, hiszen írója elődeivel ellentétben nem keresztmetszetre, hanem fejlődésrajzra vállalkozott: egységes gondolatmenetével arról akarta meggyőzni olvasóit, miként vált Arany Petőfi barátjából Kemény és Gyulai lelki rokonává, majd végül a századforduló lírikusainak elődjévé. Irodalmi nyelvezményének forrásait meggyőzően mutatta ki a magas és a népi kultúra közötti műveltségben, világképét pedig – Kosztolányihoz hasonlóan – a református hit összetevőiből, a puritán erkölcsből és az eleve elrendelés tanából eredeztette. Megtalálta a közös nevezőt a *Toldi* népiessége és a *Buda halála* régiessége között, mindkettőt alárendelve annak a mozgalomnak, „amely a 19-ik század elején az elidegenedett felsőbb műveltség visszamagyarosítását tűzte ki céljául”,²⁵ ám egyszersem a feszültséget is észrevette a mozgalom kínálta szerep és a költő belső hajlamai között. Továbbvitte a *Nyugat* által megkezdett ízlésfordulatot: nemcsak az *Őszikék* darabjait, de a nagykőrösi korszak líráját is ünnepelte.

Egyetlen vitatható pontja van e jórészt ma is érvényes pályaképnek: a korszakolás. Keresztury e korai művében 1853 körül és 1867-ben állapít meg döntő változást a költő pályáján. Mindkét időpontot életrajzi mozzanattal: Arany idegbajának jelentkezésével, illetve Juliska lányának halálával hozza összefüggésbe. Nem ad költészettani indoklást, s úgy vezeti le Arany fejlődését a népiességtől a nemzeti klasszicizmusig, hogy egyiket sem viszonyítja külföldi irodalmakhoz. Ezért lehet a mai olvasónak az a benyomása, hogy a méltató elsősorban széthúzó erők összebékítőjét tiszteli Aranyban, s csak másodsorban az újítót.

Némileg Arany értékelésének további sorsát vetítjük előre, ha Kereszturynek e korai művét összevetjük azzal az arcképpel, melyet ugyanő három évtizeddel később készített. A kísérletező itt már egyensúlyban van az összefoglaló költővel, s a világkép jellemzése is az újabb történetírás jegyében fogant: a költő művészi elvei s gyakorlata az érdekegyesítés eszméjével kerülnek összefüggésbe. Az értekező itt már kevesebb elnézést árul el a *Toldi szerelmének* fölépítésbeli zökkenőivel szemben, és a korszakolás is árnyaltabb: az 1845-ig számított felkészülés időszakát követő pályaszakasz határa 1856-ra helyeződik át. Tekintettel arra, hogy e beosztás indoklása nyilvánvalóan a szerző több kötetes pályaképétől várható, érdemi megvitatására csakis akkor nyílik mód, ha majd az egész munka előttünk áll. Előljáróban éppen ezért csakis a rövid arcképnek egy alig érzékelhető, de talán mégsem lényegtelen belső ellentmondására emlékeztetnénk. Keresztury ebben a a szövegében is megtartja a nemzeti klasszicizmus fogalmát, de most már határozottan állítja, hogy Arany belső indítékai szemben álltak ezzel az eszménnyel.

„Klasszikus irodalom nem lehet egyetlen ember műve.” Így szól Keresztury kiinduló föltevése. Arany Világos utáni magányának megállapítása után a következő módon fogalmazza meg végkövetkeztetését: „van valami aránytalanság géniuszának teljessége s eredményeinek töredékessége között.”²⁶ A két előföltevést külön-külön bizonyítottnak vehetjük. Az elsőt több kutató – közöttük Horváth János is – igazolta, a másodikról Keresztury győzi meg olvasóját. A végkövetkeztetés azonban

²⁵ KERESZTURY Dezső, 1937. 23.

²⁶ KERESZTURY Dezső, 1970. 276, 271.

még egy előzményt föltételez, ezt pedig a maga bizonyítatlanságában úgy értelmezném, mint engedelményt azoknak, akik Arany leértékelésével kísérleteztek. Jelenlegi tudásom szerint ugyanis azt megnyugtatóan még senki nem igazolta, hogy Arany költészete lényegénél, belső természeténél fogva klasszikus. A leértékeléssel kísérletezők – a népi íróktól *Az el nem ért bizonyosság* című kötet utolsó tanulmányának szerzőjéig – hallgatólagosan elfogadták Horváth János föltevését. Vagy az általa föállított eszményhez mérték Arany életművét, vagy ezt az eszményt ítélték hamisnak, anélkül, hogy alaposan megvizsgálták volna ennek viszonyát a ténylegesen megvalósult művekhez.

A nemzeti klasszicizmus ellenzéke

Tehetségnek és teljesítménynek a szembeállítását Arany leértékelői közül Németh László fogalmazta meg a leghatározottabban, föltételezvé, hogy a költő beletörődött a rászabott szerepbe, alkati betegség következtében elmulasztott lehetőségeket és csak félmegoldásokhoz jutott el. Saját szavaival: „Arany tehetsége féktelenebb, hatalmasabb, zavarosabb, azt merném mondani, anarchikusabb, mint az értelme.”²⁷

Idézetünk 1932-ből való. Hét év múlva Németh László álláspontjának bővebb kifejtésére is vállalkozott. Értékkritikének indoklásához többektől is kaphatott indíttatást, illetve megerősítést. Mi itt csak néhányat emelünk ki közülük.

Arany társadalmi állásfoglalását tekintve közömbös alkotó volt, s ezért szembeállítható Petőfivel és Adyval. Ezt a tételt József Attila fogalmazta meg, 1930-ban.²⁸ Akár olvasta Móricz a fiatal költőnek Hankiss János és Juhász Géza francia nyelvű magyar irodalomtörténetéről írott bírálatát, akár nem, egy évvel később olyan gondolatmenet kifejtésére vállalkozott, melynek végkövetkeztetése igen közel áll József Attila ítéletéhez. Az *Arany János írói bátorságát* kétségbe vonó ártékelési kísérlet szerzője olyan költőként jellemezte Aranyt, akitől idegen a politika. Részint fölényt tulajdonított a költőnek, részint közönyt, sőt rövidlátó értetlenséget a kor szellemi mozgalmairól. „Arany egyáltalán nem érezte meg, hogy nagy dolgok forrnak” – írta a negyvenes évek szalontai jegyzőjéről, azt állítván, hogy *Az elveszett alkotmány* szerzője voltaképp távol érezte magát a reformkor politikai légkörétől.²⁹

A tévedés kockázatával megvallom, hogy ötven év távlatából sem érzem tanulság nélkülinek Móricz röpiratszerű cikkét. Alighanem egyedül állok e véleményemmel, de a magam részéről osztom Móricz ítéletét: *Az elveszett alkotmányt* egyenetlenségei mellett is önmagában értékes műnek vélem. Az utókor kissé méltatlanul szorítja háttérbe e korai alkotást, amikor az egész életművet mérlegeli. Mintha nem eléggé figyelnénk föl arra, hogy Vörösmarty sokat idézett kijelentése nem kizárólag a szöveg ügyefogyottságaira vonatkozhat, hanem azt is kifejezheti: a nagy romantikus költő a saját nyelv-eszményétől idegen írásmódot vélt fölfedezni a beküldött pályamunkában. Nagyon is elképzelhető, hogy Arany első nagyobb vállalkozásában nemcsak elfeledett hagyomány fölélesztését, de előremutató kezdeményezést is láthatunk. *Az elveszett alkotmánynak* valóban nincs sok köze a *Toldi*hoz, de fölépítésének elveit tekintve annál közelebb áll a *Bolond Istókhoz* és a *nagyidai cigányokhoz*.

Miben rejlik a szerkesztésnek e sajátságosága? Főként abban, hogy a történetet minduntalan félbeszakítja az elbeszélés mozzanata, a költő mintegy dramatizálja az elbeszélő tevékenységét. A jó történetnek kétségkívül a folytonosság a lelke, s a *Toldi* ennek az eszménynek a megvalósítása. *Az elveszett alkotmányban* viszont Arany a legkülönbözőbb szinteken tagadja meg a vonalszerűséget: sűrűn él időkihagyással, visszatekintéssel, helyváltoztatással; életképet és leírást iktat betétként a szövegbe; gyakran gondolatjellel szakítja félbe és a várhatóval ellentétes értelemben folytatja a mondatot, a sorok közé szóelválasztó átkötéseket tesz, s állandóan váltogatja álom és valóság képeit, a fennkölt és hétköznapi nyelvet, az egyszer és a többször megtörtént egyszeri elbeszélését, a történetmondást és a pár-, magán-, illetve közvetett beszédet. A költemény előrehaladásával egyre jobban

²⁷ NÉMETH László, 1969. 565.

²⁸ JÓZSEF Attila, 1977. 97.

²⁹ MÓRICZ Zsigmond, 1978. I. 720.

kibontakozik az öntükröző, saját magát kigúnyoló elbeszélési mód. A VI. énekben arról értesülünk, hogy az első ötöt elnyelte az Idő Malma. Az elbeszélő minduntalan kifogy a történetből, csupán néhány ócska kellék marad a tulajdonában, s ezekkel nem tud mit kezdeni. Egyre többet és közvetlenebbül kell az olvasó segítségéhez folyamodnia, kit afféle társszerzővé léptet elő.

Arany műveinek értelmezése ezúttal nem lehet föladatunk. Csupán arra kívánunk emlékeztetni: még a legegyszerűbb felfogásban is akadhat olyan kezdemény, mely napjainkig vár arra, hogy valaki továbbfejlessze. Móricz fölfigyelt *Az elveszett alkotmány* szertelenségeinek értékeire, s megítélésünk szerint ezzel még elvégzendő feladatot jelölt ki: a mű alapos végigelemzésére ösztönöz.

Arany életművének egészét Móricz mindazonáltal hibásan értékelte. Említett cikkében ugyan *Az elveszett alkotmányon* kívül még az *Őszikéket* is magasztalta, de a kései versek bővebb taglására már nem vállalkozott. Még az is föltehető, hogy megjegyzését egyszerűen a *Nyugat* költőinek értékrendje iránti udvariasságként kell számon tartanunk, hiszen később, a folyóirattal történt szakítás után a *Magvető*-be már egy szöveget sem vett föl a kapcsos könyv darabjai közül. *Az elveszett alkotmány* mellett e gyűjteményben *A szegény jobbágy* képviseli Aranyt. A nemzeti klasszicizmus értékőrzésre szűkített eszményével szemben történetileg jogosultnak mondható az ilyen átértékelési kísérlet, Horváth János visszatekintő mércéjének túlhaladása óta azonban egészét tekintve már nem nevezhető másnak, mint torz félreértelmezésnek.

Nemcsak Móricz cikkére vonatkozatható az utókornak ez a szigorú ítélete, hanem a többi kísérletre is, mely a harmincas években Arany munkásságának a leminősítésére irányult. Még Illyésnek ebben az időben vallott elképzelésére is, melyet 1932-ben a *Nyugat*-ban fejtett ki Arany alkalmazkodó hajlamáról s arról, hogy a *Toldi szerelmében* földézett múlt nem a népé. Ebben a felfogásban is kísért Petőfi és Arany művészi alkatának egysíkú szembeállítás. Ahogyan Illyés Móricz érveit továbbfejlesztve s már Németh László későbbi megnyilatkozását előkészítve öszintétlen költőnek minősíti Aranyt, abban a lírának igen szűk felfogását, a közvetlen személyesség romantikus követelményének történetitlen eszményítését sejthetjük: „Nagy dolgokat alkotott, nemzetének legnagyobb költői műveit, csak éppen a maga nagy művét nem alkotta meg: nem leplezte le magát.”³⁰

Több okból is meglepőnek találom ezt a szembeállítást. Illyés az álarc mögé bújó, közvetve személyes, tárgyiasságra törekvő lírikust marasztalta el Aranyban, holott saját költői alkata még mindig közelebb áll ehhez a típushoz, mint Petőfi dalszerű vagy látomásos beállítottságához. Az pedig majdnem talány számomra, miért kifogásolta Illyés, hogy Arany „hatások sorozatának” engedett, „idegenből jött figurákról” írt, mikor az európai kultúrkincsnek hasonlóan klasszicizáló földézését nagyra értékelte Babitsnál. Azt sem váránk, hogy a balladákban csak azt lássa: hőseik „oly egyforma kaptafa szerint bolondulnak meg és veszik el ezáltal büntetésüket”,³¹ hiszen leginkább éppen a költő tudhatja, hogy a jelentős alkotók általában rögeszmésen ragaszkodnak egyazon feladathoz, s annak különféle megoldásaival teremtik meg hamisítatlanul saját írásmódjukat. A balladák egyébként is a versépítésnek rendkívül tág lehetőségeit valósítják meg. Az *Ágnes asszony* egyszólamú, de körkörös szerkezete merőben eltér a vonalszerűen előrehaladó vagy többszólamú balladáktól, sőt e két utóbbi típushoz tartozó költemények fölépítése is nagymértékben különbözik a bonyolultság fokát tekintve. A *Zách Klára* tömbszerűségét *A walesi bardok*ban belső ismétlések, szójátékok és igemetaforák, a *Vörös Rébék*ben pedig a mondatfűzés töredezettsége, a betű szerinti és átvitt (metaforikus) jelentés váltogatása, az időrend fölbontása, valamint a történetmondás és a közvetlenül idézett beszéd egymásba tördelésé bonyolítja. Hasonló fokozatok a többszólamú balladáknál is megállapíthatók: az *V. László*-ban még csak a térben, a *Szondi két apródjában* már időben is eltér egymástól a történet két ága, a *Tengeri-hántás* pedig még szövevényesebb fölépítésű, hiszen a szakaszok utolsó előtti sora egyaránt olvasható a keretként bemutatott helyzet betű szerinti leírásaként és a kereten belüli történet metaforikus értelmezéseként. Alaptalan tehát a vád, mely szerint Arany formulával dolgozott balladáinak megírásakor. Ellenkezőleg: ritka esettel állunk szemben, amidőn egy költő egyazon műfajban írt minden egyes szövegének egyedi formát igyekezett adni.

³⁰ ILLYÉS Gyula, 1938. I. 97.

³¹ ILLYÉS Gyula, 1938. I. 102.

Illyés egykori Arany-értelmezésének hiányosságai nem utolsósorban azért meglepőek, mivel neki igenis volt fogalma XIX. századi költőnk művészi alkotásának arról az oldaláról, amelyet a nemzeti klasszicizmus eszménye jórészt elfödött. Cikke végén találóan írta körül Arany fejlődéstörténeti helyét: „Fő jellemvonása nem az, hogy népies. A maga területén, a maga világában átéli azt, amibe nyugati kortársai akkor vagy később kóstitáltak bele: a szellem magányát.”³²

Illyést még legföllebb az a vád érheti, hogy indokolatlanul keveset fogadott el Arany életművéből, és eközben torz képet alkotott róla. A harmincas évek második felében egyértelműbb leértékelési kísérletekre is sor került. Hamvas Béla az értekező Aranyt marasztalta el, mert szerinte nem nézett szembe a magyar sors mibenlétének a kérdésével. Kemény bátorságának méltatásával kezdte a gondolatmenetét, majd így folytatta: „Utána egészen lapos és bátortalan az, amit Arany (Naiv eposzunk) ír.”³³ Arany szépírói műveivel szemben Gulyás Pál fogalmazott meg hasonlóan szigorú főnntartást. Önellentmondással vádolván a költőt, kifogásolta, hogy képtelen volt túltenni magát egyéni elfogultságain, s így nem érte el célját, a személytelenséget; inkább a fölszín aprólékos megmunkálásával, mint a gondolat mélységével törődött, nem nyúlt elég mélyre a paraszti kultúrába. Ugyanannak a *Nemzeti hagyományoknak* a szellemében talált kivetni valót a munkásságában, amely döntő hatást tett Arany irodalomszemléletére: Illyéshez hasonlóan külső minták követését vetette a szemére.

Álláspontját nyilvánvalóan a népi írók mozgalma befolyásolta, de érveléséből kitetszik, hogy Horváth János eszménye elfödte előle a bírált életmű sokféleségét: „a klasszicizmusnak kultuszá merevedésében magának a klasszicizmusnak is része volt. Nemcsak a magyar közösségben, az alapban támadtak „repedések”, hanem magában a magyar klasszicizmusban is. A líra éppen az Aranyék ún. művészi tökélye volt (ezt a tökélyt emeli ki fenntartás nélkül Horváth János). Volt ebben a tökélyben, alapjait nézve, valami kendőzösszerű. A végső konzekvenciákat takarta, azok elől menekült ez a tökély. Arany klasszicizmusa, a trilógia-törekvés, maga után vont valami példatár-merevséget. Az erőfeszítés erkölcsi súlya megmaradt, de a nagy mű egy muzeális sellak-bevonást kapott. A magyar klasszicizmus tragikuma – s talán itt van a végső gyökere Arany János örök csüggettségének, a „titkos mételynek, az örök kételynek” –, hogy egy formai befejezettség tökélyével elibe vágott egy lényegi befejezettségnek. (...) Az volt a magyar népi-klasszicizmusnak a sorsa, jellege vagy akár tragikuma, hogy népi-klasszicizmusa lett, azaz: egy népi-be oltott, népi fölé helyezett, azt esztergályozó és racionalizáló deákos klasszikum nem engedte a népi elemek szuverén érvényesülését és kiaknázását. De volt ebben a klasszicizmusban még valami más, lényegesebb ellentmondás: két különböző világszemléletnek és alkotásmódnak történt itt interferenciája. A személyiség elve beleütközött a személytelenségbe, de nem tudott egészen hozzá lényegülni: egyrészt nem akadt elegendő „kalevalai” anyag, másrészt – visszariadt tőle, (...) a magyar irodalom már az Ady-szemű Nyugat előtt is, Balassi Bálint óta, túlságosan „Nyugat” volt. Idegei motorját túlságosan az egyéni akarat forgatta s túlságosan az egyéni látomások színbontására volt kristály. A népiség legmélyebb, legszemélytelenebb rétegei visszahúzódtak a folklórhoz s az Akadémiák és Kisfaludy Társaságok szakosztályaiba.”³⁴

Gulyás Pál mindenkinél nagyobb nyomatékkal összegezte a népi írók ellenérzéseit Arannyal szemben. Két évvel az ő nagy hatású cikkének megjelenése után, hivatkozva a most idézett okfejtésre, valamint Móriczra, összhangban József Attila, Illyés és Hamvas nyilatkozásaival, Németh László újra-fogalmazta véleményét Aranyról.

A *Kisebbségben* szerzője sajnálattal vette tudomásul, hogy Arany szüntelenül külső feladatokat vállalt, s nem a belső szükség vezérelte. A nemzeti klasszicizmusról előadó Horváth János nem eléggé határozta el Aranyt az irodalmi Deák-párt kisebb költőitől, s így ürügyet szolgáltatott Németh Lászlónak arra, hogy olykor magát Aranyt is másodhegedűsök felől nézze: „Ha a nemzeti klasszicizmus barátságos magyar zsákutca lett, annak okat nem Keményben kell keresnünk, hanem munkatársaiban: a nemzeti költőt megmintázó Aranyban, az irodalom kormányzójává megtett Gyulaiban, s az ellen-Kossuthá kimagasztalt Deákban, hogy a kisebbségről ne is beszéljünk.”³⁵ Bármennyire is igaz

³² ILLYÉS Gyula, 1938. I. 106.

³³ HAMVAS Béla, 1936. 262.

³⁴ GULYÁS Pál, 1937. 199–200.

³⁵ NÉMETH László, 1939. 28.

azonban, hogy Németh László a föladatvállalás és a belső szükséglet rendkívül merev szembeállításával torzítóan leegyszerűsítette Arany életművének belső ellentmondásait – s anélkül, hogy sommás ítéletet a művek tüzetes vizsgálatával támasztotta volna alá –, azt azért hiba lenne föltételezni róla, hogy süket volt az általa elmarasztalt költő művészi teljesítménye iránt, hiszen nagy nyomatékkal hívta fel a figyelmet a kései töredékek szépségeire, sőt a nagy vállalkozásokkal szemben bennük látta az igazi Aranyt.

A nemzeti klasszicizmus eszményének meghaladása

Jó részlet-megfigyelések és elhibázott egész. Talán nem egészen túlzás ugyanezt állítani Lukács Györgynek nyolc évvel későbbi tanulmányáról. Újszerű telitalálat ebben Arany realizmusának kifejtése vagy a *Toldi szerelme* szeretlen fölépítésének éles elméjű indoklása, a belső és a külső történet összehangolatlanságának magas bizonyítása. A gondolatmenet más részei viszont hol egyszerűen kifordítják, hol majdnem ismétlik a korábbi ellenvetéseket. Lukács is Horváth Jánossal folytat hallgatolagos vitát, amikor Keményt és Aranyt indokolatlanul szembeállítja egymással, csak ő megfordítja Hamvas és Németh László értékelését. A végkövetkeztetés tulajdonképpen még emlékeztet is Móricz, Gulyás Pál és Németh László értékelésére: Arany ismét olyan formaművészé minősül, aki hatalmas mesterségbeli tudással leplezi a tartalom hiányosságait.

Lukács Arany-fölfogását utóbb az a vád érte, hogy hiányzik belőle a magyar irodalom XIX. századi fejlődéstörténetének a figyelembevétele. Való igaz, hogy *A százéves Toldi* szerzője bizonyos szempontból az ellenkező véletbe esett, mint Horváth János: a legnagyobb nemzeti irodalmakat vette egyedüli mércéként. Jól észrevehető ez az elfogultság abban, hogy Világos utáni irodalmunkat egyértelműen elmaradottnak minősíti, azt hangoztatván: „a tipikus modern műfaj, a regény minálunk sokkal nehezebben bontakozik ki, mint a többi európai államokban.”³⁶ Aligha tagadná bármelyikünk a súlyos részigazságot, mely e tételben megfogalmazódik, de érdemes föltenni néhány kérdést: vajon Lukács nem négy–öt nemzeti irodalom példájából általánosított, azok fejlődése nem sokkal hosszabb és gazdagabb múltra tekinthet vissza, vajon a mi irodalmunk, sőt XIX. századi regénytermésünk nem a közepes fejlettségűek közé sorolható-e, s végül a nemzetközi ismertségnek nincsenek-e nyelvi okai. Ha kellőképp tudatosítjuk magunkban, hogy e kérdések némelyikére egyáltalán nem könnyű válaszolni, akkor fölmerülhet bennünk a gyanú: Lukács mércéje éppoly kevésbé belátható, mint Babits sui generis világirodalmi értéke.

Lukács tévedéseit csakis a XIX. század második harmadára érvényes irodalomtörténeti összefüggés-rendszert megteremtve lehetett helyesbíteni. Mivel Horváth még az értekező művek alapján jelölte ki Arany fejlődéstörténeti helyét, a verseket rendszerező vállalkozásra volt szükség.

Ezen a területen a kutatóknak igen nagy lemaradást kellett megszüntetniük. A két világháború között a nemzeti klasszicizmus hirdetőinek és ellenzőinek a szembenállása a két tábor megmerevedése miatt akadályozta a továbblépést. Harmadik álláspont nehezen alakult ki. Karácsony Sándor ugyan főivette a vitát Móriczcal, de saját elgondolással nem tudott előállni. Az epikus Aranyról rajzolt korábbi képet legfőleg egy árnyalattal módosította, mikor az életmű lényegének érzett trilógiában az eredendő bűn érvényesülését igyekezett kimutatni.

Jellemző tény, hogy a korszak teljes irodalomtörténeti Aranyról tudtak legkevésbé eredetit mondani. Féja például jószereivel nem tett mást, mint összefoglalta a népi írók ellenérzéseit azzal a költővel szemben, aki „a népi mélység helyett a történeti avarba tért”³⁷. Az ellentábor: a Babits nyomán világirodalomban gondolkodó esszéíró nemzedék sem tudott felmutatni önálló Arany-képet. A XX. századnak máig legnagyobb hatású irodalomtörténetében az Aranyról írt fejezet a gyengébbek közé tartozik. Szerb ugyan a tőle megszokott érzékenységgel vette észre az öregkori forgácsok értékét, de az életműről adott összértékelése nagyrészt leszármaztatható Riedl és Babits felfogásából. Lényegé-

³⁶ LUKÁCS György, 1970. 417.

³⁷ FEJA Géza, 1942. 204.

ben epikus költőt látott Aranyban, s a *Buda halálát* nevezte legnagyobb művének. Ezt a költeményt szépen is méltatta, de másutt szinte tárgyi tévedésbe esett, azt állítván, hogy a „belső felszabadulás”, „a lírai gátak felszabadulása, a szubjektív mondanivaló előretörése” csak a költő öregkorában következett be. A kőrösi évek líráját egy szóval sem említette, s a későbbiekről – Móriczra hivatkozva – torzító jellemzést adott, kijelentvén, hogy Arany „nem akar tudomást venni a magyar élet belső betegségeiről”³⁸. Nemcsak az kerülte el a figyelmét, hogy *A régi panasz* költőjét a belső elrothadástól való félelem nyomasztotta, hanem Arany egész személyiségét leegyszerűsítve, nemzetlélektani alapon magyarázta, a jellegzetesen magyarnak vélt finitizmusból eredeztette.

A kapott örökség hiányosságai miatt nem tette lehetővé Lukács tévedéseinek gyors kiigazítását, ezért Arany korának és életművének alap kutatás jellegű elemzésére volt szükség.

Először Komlós Aladár vállalkozott e kettős feladat teljesítésére. Néhány vonatkozásban sikerült maradandóan helyesbítienie elődeinek ítéletét. Emlékeztetett arra, hogy Lukács egyik sarkalatos föltevése – melyet a marxista igényű értekező egyébként Szerb Antal szellemtörténiész megközelítéséből vett át – megalapozatlan: Toldi Miklós nem a parasztság megszemélyesítője és Lajos király udvara sem egyszerűen a nemesség értékrendjét képviseli; kettejük vitájában inkább haladás és nemzet viszonyának ábrázolását kell látnunk. A továbbiakban ez a tétel vált Arany megítélésének alapjává, hiszen Világos után a polgárosodás és a nemzeti fennmaradás valóban szembekerült egymással, és így Arany nemzedékét csakis ennek az ellentmondásnak a megértésével lehet helyesen értékelni. Komlós meggyőzően vezette le ebből a kivételes helyzetből az ötvenes évek műveit, és egyértelműen nagy lírikusként tárgyalta a Világos utáni Aranyt, sőt versmondattanának elemzését is továbbvitte Riedl kezdeményező megjegyzéseihez képest.

E részeredmények azonban korántsem jelentik azt, hogy Komlós költészettörténete a korábbiaknál hitelesebb összképet adott volna Arany életművéről. Ennek okát látszólag Vajda túlértékelésében, ténylegesen a szerző értékrendjének önállótlanágában és következetlenségében kereshetjük, mely utób-
binak az előbbi csak következménye. Gondolatmenetének döntő pontjain Komlós egyszerűen átvette, sőt olykor félremagyarázta olyan elődeinek észrevételeit, akiknek Aranyról vallott nézeteit voltaképp nem lehet összeegyeztetni egymással. Egyfelől nyárspolgárnak találta a költőt, valóságnak tekintve, amit Babits csak látszatnak vélt, másfelől a népi írók kifogását is hangoztatta, némileg módosított formában, azt állítván, hogy Arany „nem a népek és nem a népért ír”. Az életmű számottevő részének értékelésénél érvelő bizonyítás helyett beérte pusztá kinyilatkoztatással, az *Őszikék* estében például ily módon: „Jusson eszünkbe, (...) mily mesterkélte a késői balladák jó része és mily bágyadt tűz ég az utolsó lírai versekben.”³⁹

Komlós Aladár a századforduló művészi eszményeit kérte számon Arany költészetétől, olyan eszményeket, amelyek a XX. század második felére már éppúgy túlhaladottnak bizonyultak, mint a *Toldi szereleme* jelrendszere a századfordulóra. Arany munkásságának a magyar nyelvű költői hagyományban betöltött szerepét csakis olyan vizsgálattal lehetett kijelölni, mely a fejlődésnek egyetlen szakaszát sem emelte történetiellen mércévé. Arany költészetének belső mozgatóit kellett föltárni ahhoz, hogy valóban meggyőzően lehessen cáfolni Lukács fölfogását. Ezt a célt Sötér Istvánnak sikerült elérnie.

Lukács – némiképp Révaival egyetértésben – úgy értelmezte Arany munkásságát első marxista megközelítésben, hogy ugyanúgy mereven szembeállította a *Toldi* költőjét a *János vitéz*ével, mint korábban Babits vagy akár Riedl. Sötér mindenekelőtt e szembeállításban rejlő egyszerűsítésre, sőt torzításra hívta fel a figyelmet. Rámutatott arra, hogy Arany nem megtagadta, hanem sosem vallotta Petőfi forradalmi utópiáját, a lassú, szerves polgárosítás híveként viszont egész életében következetesen politizált, s nagy elbeszélő műveivel: a *Toldi* második és harmadik részével, *A nagyidai cigányokkal*, a *Buda halálával* mintegy nemzetének felnőtte válását igyekezett elősegíteni, önismeretét elmélyíteni. A nevelő célzat Sötér számára kulcskérdés Arany megértésében: a *Toldi* a nemzet kihasználatlan erőiről szól és a polgárosodás ellentmondásairól, a *Nagyidai cigányok* a szabadságharc belső feszültségeit tárja

³⁸ SZERB Antal, 1935. 378–379.

³⁹ KOMLÓS Aladár, 1959. 45; 34.

föl és a lassú, szerves fejlődésbe vetett bizalmat fejezi ki, a *Toldi estéje*, a *Buda halála* és a *Toldi szerelme* pedig a lehetőség elmulasztására figyelmeztet. A megvalósult trilógia tanító jellegének a kiemelése úgyszólván magától értetődővé teszi, hogy Sötér Lukácsnak azt a tételt sem fogadja el, mely szerint Toldi állóképzerű jellem. Ehelyett éppen a hős sorsának előre nem sejtető alakulása válik a jelentés lényegévé: „Toldi életének egészét tekintve, nem szabadulhatunk a benyomástól, hogy itt csodálatosan teljesnek és nagyoknak, hősinek és boldognak ígérkező élet törik meg valamiképp, tulajdon lehetőségeit csak részben valósítva meg.”⁴⁰

Sötér legdöntőbb érve Lukáccsal szemben mégsem a nagy lélegzetű elbeszélő művek értelmezésében keresendő, hanem abban a tényben, hogy a lírikus Aranyra helyezi a fő hangsúlyt, kiről Lukács nem tett említést. Erről a líráról először Baránszky-Jób László bizonyította be, hogy fejlődéstörténetileg későbbi fejlemény, mint a Petőfié. Sötér a *Toldi estéjében* és a *Bolond Istókban* is kimutatja a lírát, és egyenesen azt állítja, hogy az ötvenes évek elején a kísérletező Arany a lírában találta meg saját irányát. A nagykőrösi évek líráját helyezi a pályakép középpontjába, mivel személyesebbnek véli az *Őszikéknél*. A magyar líraeszmény kitágításában, a dalszerűségtől való eltávolodásban látja a költő nagy fejlődéstörténeti jelentőségét, a balladákban jelöli ki e személytelenebb költészet megvalósulását, és a részletesező, románcos jelleg háttérbe szorítását tekinti a nyelvi sűrítés legmagasabb fokának, amellyel Arany egyre távolabb kerül korábbi népiességétől.

A népiességben Sötér már nemcsak a magyar kultúra önmagához fordulását, de a polgárosodás előmozdítóját is értékelte. Elemzésében nem állandó, hanem változó jelenségekkel számolt, s így a népiességről is megjegyezte, hogy polgárosító szerepét csakis a fejlődésnek egy adott szakaszán teljesíthette, a fejlettebb tőkés társadalomban már szükségképp bezárkózáshoz vezetett. Ennek az igazságnak a megsejtését tulajdonította Petőfinek s Aranynak, akik más és más módon, de idővel egyaránt túlhaladtak a népiességen. Sötér olyannyira változónak mutatta Arany irodalomfelfogását és költői gyakorlatát, hogy magának a népiességnek is különböző árnyalataival számolt, emlékeztetvén arra, hogy 1848-ban a költő a *Rózsa és Ibolyát* még többre becsülte a *Toldinál*, 1856-ban viszont már meseszerűségét túlhaladottnak ítélte, s így a költeményt föl sem vette a kötetébe.

Talán csak azt érezhetjük két évtizednyi távlatból vitathatónak, vajon igaza volt-e Sötérnek, amikor *Az elveszett alkotmány*, a *Bolond Istók* s *A nagyidai cigányok* körülményeskedő, laza írásmódját egyértelműen a népiesség régebbi formájával azonosította. Móricz cikkéről szólva, már jeleztem, hogy a magam részéről egyszersmind előre mutató kezdeményezést is tulajdonítok e három költeménynek, megítélesem szerint a költő a történetmondás vonalszerűségét kívánta meghaladni bennük. Ez a részletkérdés azonban nem változtat azon, hogy a *Nemzet és haladás* új szakaszt nyitott az Arany-kutatásban: a hangsúly az összefoglaló helyett inkább a kísérletező művészre helyeződött át, aki a *Toldi* után a *Bolond Istókban* ellenhőst teremt, a népiesség kiszélesítésén fáradozik, egyre inkább a nyelvi sűrítés irányában fejlődik, s ezáltal fordulatot hoz a lírában.

Újabb kísérletek az epika, illetve a líra átértékelésére

Sötér fejlődéstörténeti összefoglalása óta két irányban folyt tovább Arany műveinek a tanulmányozása. Az egyik álláspontot Barta János, a másikat Németh G. Béla képviselte a leghatározottabban.

Barta János az elbeszélő szövegek korszerű átértelmezését tűzte ki célul, hallgatólagosan vitatkozva mindazokkal, akik a lírában keresték Arany művészi korszerűségének a lényegét. A nagy epikus művek egykori értetlen fogadtatásáról írván, így folytatta gondolatmenetét: „Később is a tanácstalanság jele volt az, ha a költőutódok és irodalmárok a lírikus Aranyhoz menekültek.”⁴¹

Nem vitás, hogy Barta János Arany elbeszélő műveinek sokféleségét meggyőzően tudta visszavezetni arra, hogy a költő magasabb értelemben játékot űz a nézőponttal, kipróbálván annak egy sor lehetőségét. Azt is találó észrevételként kell elfogadnunk, hogy a megismételhetetlenség, a vállalkozás sikerének egyszerűsége vezette az alkotót, ezzel magyarázható például a *Toldi-trilógia* részeinek külön-neműsége.

⁴⁰ SÖTÉR István, 1963. 95.

⁴¹ BARTA János, 1976. 189.

Az újszerű kiindulópontot tehát elfogadjuk, csupán egy apró ellentmondást sejtünk a gondolatmenetben. Természetesen elképzelhető, hogy az érvelésnek olyan pontjáról van szó, melyet Barta János még kiadásra váró tanulmányai bővebben megvilágítanak, és akkor el kell majd ejteni észrevételünket. Jelenleg azonban még nyitott kérdés: ha valóban az egyszeri hangulatot kell döntő tényezőként számon tartanunk a költemények megalkotásában – mint azt Barta János Aranyra 1857. június 26-án Tompához küldött levelére hivatkozva állítja –, vajon akkor nem szükséges-e föltételeznünk, hogy a költő belső hajlama mégiscsak a lírához vonzotta.

Bármi is legyen a válasz erre a kérdésre, a magam részéről sajnálom, hogy Barta János eddig viszonylag kevés figyelmet szentelt a kisebb terjedelmű verseknek. A nézőpont és az elbeszélő helyzet változtatását illetve megkettőzését rendkívül alaposan szemügyre vette, *Az örök zsidó* tárgyalásakor ellenben inkább csak a motívumok családfáját deríti föl és kevésbé vizsgálja a vers szerkezetét. Míg az elbeszélő szövegeknél minden elődjénél komolyabban vette az Arany szemléletéből is következő műfaji jellemzést, addig az említett lírai versnél beéri egy idézettel a drámai magánbeszédéről, amelyet – egyébként tévesen – Szörényi Lászlónak tulajdonít. Azért érzem fájdalmasnak ezt a hiányt, mivel megítélésem szerint Barta János tanulmányainak rendkívüli anyagbőségéből szinte önként adódnak a líra kutatásához alkalmas szempontok.

Mindössze két példára hivatkoznék. *Arany János és a XVIII. század* című értekezésében Barta mindenkinél alaposabban tárta föl a költő irodalomszemléletének kezdeti forrásait, s gondolatmenete vége felé emlékeztetett az *Irányoknak* arra a részletére, melyben Arany a szóban forgó időszak magyar verseinek szerkesztetlenségére hívja föl a figyelmet. Az út tehát világosan áll előttünk, amelyen Arany eljutott a rövid vagy „félhosszú” vers tudatos fölépítésének igényéig. Előttünk a föladat: a költő szerkezeti elveinek tisztázása.

Másik példám a *Géniuszok találkozása* című tanulmányból veszem. Tudomásom szerint itt kapjuk a legárnyaltabb elemzést Petőfi és Arany viszonyáról. *Az apostol* messianisztikus, önkifejezésre törő, cselekvésvágygal és hatalomérzéssel telített alkotójának személyiségét Barta János úgy jellemzi, hogy megértjük: miért töltötte el a körülményeknek kiszolgáltatott Aranyt biztonságérzés és céltudat Petőfi közelében. A történelem tragikumára folytán rövid barátság helyett mindkettőjük egész személyiségét mozgósító kapcsolatról olvasunk, melyből szervesen következik, hogy Arany költői indítékainak megértéséhez a jövőben állandó viszonyítási pontként kell számolnunk Petőfinek korántsem egysíkú immanens költészetfelfogásával. Nyilvánvaló, hogy elsősorban a lírai versek elemzésében lehetne így továbblépni.

A lírikus Aranytól ezidáig Németh G. Béla adta a legteljesebb képet. Magától értetődik, hogy több föltevést is átvett elődeitől. Elfogadta például azoknak a tételét, akik Aranyt föladatvállaló költőnek tartották, de a külső és belső indítékoknak bonyolultabb szövevényét állapította meg. Egyes kérdések megítélésében szakított a hagyománnyal, így érvénytelenítette Riedl, Voinovich és Németh László állítását, mely szerint Aranyra rátukmálták a lapszerkesztést. Bebizonyította, hogy éppen ellenkezőleg: a körösi tanár régtől készült a feladatra, és határozott céllal fogott a munkához: az értelmiség felső rétegét akarta szaklappal ellátni. A külföldi szépirodalom értékelésekor sem egyszerűen maradi szempontok vezették: a francia regényírást azért utasította el, mert a személyiség erkölcsi felelősségét féltette a pozitívizmustól, sőt a biológiai determinizmustól.

A költői szövegek megítélésében Németh G. Béla két vonatkozásban hozott új eredményt. Szerep és személyiség összeütközését a versek világképében művészi értéket teremtő erőként mutatta ki, és elődeinél megnyugtatóbban határozta meg a lírikus Arany fejlődéstörténeti helyét. Nemzeti klasszicizmus vagy népiesség helyett a romantikát és a pozitívizmust állította föl a viszonyítás alapjául, s így világirodalmi távlatba helyezte a magyar költő munkásságát. Brahmséhoz hasonlította Arany történeti szerepét, s aligha indokolatlanul, hiszen alkati tényezőkön kívül egy sor egyéb mozzanat is alátámasztja e párhuzamot: a magyar költő is klasszicizál, amidőn halott metaforákat éleszt föl, tőle is idegen a harsány retorika, balladáival ő is olcsóvá koptatott műfajt emel föl, hangnemében ő is többnyire elégikus, és az ő rendkívüli újításai is hosszabb távon váltak érezhetővé.

A két alkotó összetevését mindazonáltal nem szabad túlbecsülnünk. A zene és a költészet anyagának belső törvényszerűségei olyannyira különböznek egymástól, hogy a hasonlóság csak igen elvont szinten képzelhető el: ahogyan Brahms, úgy Arany is „a romantikus kor élményeit megélve vált el a

romantikától.⁴² A nagykorósi évek lírája minden klasszicizáló hajlam ellenére is tanúsítja, hogy Arany visszavonhatatlanul keresztülment azon a válságon, amellyel a romantika eltávolította az embert a kereszténységtől. Az irodalomtörténész saját szavaival: „Ha az ember maga kéri számon életét korától, környezetétől, a történelemtől, ha sorsa, szerinte, ezek következtében hozzá nem méltó emberi sors, akkor már maga állított fel magának evilági mércéket és ideálokat. S ha úgy látja: ezeket az evilági ideálokat meg nem valósítva, élete célját nem érte el, tartalmatlan, értelmetlen maradt – akkor jellegzetesen világias, laikus életszemlélettel van dolgunk.”⁴³

Németh G. Béla az 1850-es évek lírájából vezette le a költő világgépének a jellemzését. Tíz évvel ezelőtt kezdő irodalomtörténészek is foglalkoztak Arany életművének ezzel a részével, s a munkát ő irányította. Azóta mindhárom bölcsészkaron folynak kutatások. Összegező értékelésekre nem vállalkozhatunk, hiszen még lezáratlan tevékenységről van szó. Azt a sejtésünket óvatosan mégis kifejezésre juttathatjuk, hogy Arany életművének további földolgozása a XIX. századi irodalomtörténetírás összehangoltabb irányítását tenné kívánatosabbá, különben öt-tíz év múlva az a a benyomás alakulhat ki az olvasókban, hogy a múlt érdekes és egymásnak ellentmondó értelmezéseket hagyott ránk, mi magunk viszont elmulasztottuk azt, hogy a szüntelenül változó kornak megfelelő, saját képet alkossunk Arany költészetéről.

Majd száz év ítéleteiről próbáltam rövid összefoglalást készíteni. Válogatásom nyilvánvalóan elfogult s így vitatható, hiszen a szakírók ízlésének méltatója óhatatlanul maga által elképzelt fölfogáshoz viszonyít. Befejezésül engedtessek meg egy személyes záradék, melyet egyedül az indokolhat, hogy az itt elmondottakat valaki téves összefüggésbe hozhatja tíz évvel ezelőtt megjelent tanulmányommal. *Világkép és stílus* című könyvembe 1969 és 1978 között írt dolgozataimból válogattam, kihagyván a hetvenes évek végétől készült szövegeket, amelyek már ellentmondtak korai értekezéseimnek. A figyelmes olvasó így is észrevehette a hangsúlyok fokozatos eltolódását. A *Világkép és stílus* Perőfi költészetében gondolatmenete még nagyvonalúan pásztázza végig a világirodalmat, a *Kis-Kunság* értelmezője már igen óvatosan bánik a nemzeti irodalmon túl vezető összehasonlításokkal. Némi túlzással szólva, kezdő kutatóként nemzetközi jelenségként szemlélttem az irodalmat, az említett kötet összeállításakor viszont már az anyanyelvi közösség szokásrendszerét tekintetem irányadónak a művek értelmezésekor, mivel a kultúra létföltételeként tartottam szükségesnek minél több hagyomány életben tartását. Szemléletem tehát azért változott meg, mert a kultúra mibenlétéről formált elképzelésem is átalakult, s ez utóbbiban annak a hatásnak is szerepe volt, melyet éppen Aranynak az értekező prózája tett rám. Ennek szemléltetésére itt csak egyetlen mondatot idéznék abból az egyik jelentésből, melyet az Akadémia titkáráként olvasott föl: „Egy van főleg, mi első helyen reánk magyarokra néz: hazánk minden oldalú megismerése s megismertetése a nagy világgal.”⁴⁴

Felfogásom lassú átalakulása azt eredményezte, hogy ma már eldönthetetlennek vélem egy francia és egy magyar költő viszonylagos értékének a megállapítását. 1978-ban ezért állítottam egy előadásomban, hogy „magyar anyanyelvű olvasó számára Virág Benedek szövegeinek többet kell jelentenie, mint Hölderlin remekműveinek.”⁴⁵ Ezzel az állásponttal elvileg összeegyeztethetetlen *Az átlényegített dal* című, egy évtizeddel korábbi szövegem jó néhány tétele. Jelenlegi ismereteim alapján nem tudom megmondani, milyen költő is volt Baudelaire, mivel az ő nyelve mint egész elvileg megközelíthetetlen számomra. Egy kultúrát teljesen csakis belülről lehet megérteni. Már két éve is így gondolkodtam, Aranyról írt szövegem ezért maradt ki *Világkép és stílus* című kötetemből. Sajnálom, hogy az egyik bíráló ezt nem vette észre, s *Az átlényegített dal* a könyv részeként tárgyalta. Föntartom-e egykori véleményem Arany költészetéről? Erre a kérdésre ma egyszerűen nem tudok válaszolni. *Az átlényegített dal* írásakor generatív módon vélekedtem az irodalomról, jelenleg konvencionalista az álláspontom. Említett előadásomban e két szemléletet egymással összebékíthetetlennek neveztem. Tíz év alatt gyökeresen megváltozott a nézetem a költészet mibenlétéről, s így *Az átlényegített dal* ma idegen a számomra.

⁴² NÉMETH G. Béla, 1977. 172.

⁴³ NÉMETH G. Béla, 1977. 166.

⁴⁴ ARANY János, 1866. 12.

⁴⁵ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, 1979. 20.

Végső összegezeként közkeletű igazságra hivatkoznék: a társadalom változásával a költészet szerepe is módosul. Az Arany halála óta eltelt évszázad magyar irodalma egész korábbi örökségünket átminősítette. Minden nemzedéknek újra kell értékelnie a múltat. A maga idejében ezt a feladatot végezte el Riedl Arany elbeszélő műveinek vagy a *Nyugat* az *Őszikék*nek az előtérbe állításával. XIX. századi költőnk értelmezői mind személyes módon válaszoltak sajátos történeti helyzetekre. Ady nem annyira magával Arannyal, mint inkább utánérzőivel viaskodott, Horváth János az olvasó közönség rétegződésében társadalmi széthullást sejtett, s ettől való rémületében akart egységes értékrendet hirdetni. Nagy történelmi változások okozta döbbenete is készíthette arra, hogy megalkossa a nemzeti klasszicizmus fogalmát. Németh László a népi írók értékrendjéből és a népköltészet megváltozott értelmezéséből kiindulva jutott arra a gondolatra, hogy Arany következtlenül használta föl a szóbeli kultúrát.

Évtizedek távlatából ítélve, hálások lehetünk Adynak, Móricznak s a népi íróknak azért, hogy megfogalmazták fenntartásaikat. Emlékeztetnek arra, hogy Horváth János történetietlenül járt el, amikor az egész magyar irodalom legmagasabb csúcsává tette Aranyt. Ma már semmiképpen nem hihetjük, hogy költészetünk összes fejlődési vonala találkozik Arany munkásságában. Nyelvünk bizonyos lehetőségeit egyszer s mindenkorra kimerítette, a műveiben tárgyiasított erkölcsi elvek némelyike elavult, a helyi kulturális hagyományok sokfélesége – melyből ösztönzést merített – azóta már nagyrészt a múlté. Mivel azonban ő még központosítatlan országban nevelkedett, s a vidék kulturális megszokásainak szükségképpen csak egy részét ismerhette, az utána jövők olyan hagyományokat is fölszínre hoztak, amelyek az ő tevékenységét érintetlenül hagyták. Egy nemzet kultúrája éppen akkor egészséges, ha egymással felelő értékrendeket is magában tud foglalni. Arany ellenzékiének köszönhetjük, hogy egyfelől figyelmeztettek bennünket erre az igazságra, másrészt ösztönzést is adtak a kutatóknak, hogy nagy költőnk életművéből föltáratlan részeket vagy vonatkozásokat részesítsenek figyelemben. Ilyen átértékelésként könyvelhető el az ötvenes évek lírájának Baránszky-Jób László, Sőtér és Németh G. Béla által kezdeményezett fölértékelése, s tulajdonképpen *Az el nem ért bizonyosság* is ennek a folyamatnak részeként fogható fel, hiszen a nagykőrösi évek líráját tudomásom szerint ez a kötet méltatta a legrészletesebben.

Tagadhatatlan, hogy mindezek az értelmezések legfőlegbb egy-egy töredékét mutatták Arany életművének. Az ízlés – ha valódi – csakis egyoldalú lehet, hiszen a befogadó személyiségének és a korak közösségi igényeinek a függvénye. Arany költészetének valószínűleg abban rejlik a kulcsa, hogy rendkívül sokféle hangnemet szólaltatott meg és hasonlóan különböző olvasói igényeket képes ki-elégíteni. Ezért tartom elképzelhetőnek, hogy még további átértékelésekre is sor fog kerülni. Az amerikai Louis Michael Bell Northrop Frye archetipikus módszerével makulátlanul egységes felépítést tudott kimutatni a *Toldi szerelmében*, és az európai elbeszélő hagyomány kiemelkedő teljesítményeként értékelte e sokak által elmarasztalt kései alkotást, a magam részéről pedig szükségesnek tartanám azoknak a rövid verseknek a tüzetes vizsgálatát, amelyeket az öreg Arany a maga számára írt. Nemcsak egyes szövegek, de az egész életmű néhány vonatkozása is élesebb megvilágításra vár. A pozitivisták kétségbe vonták a kinyilatkoztatás hitelét. A *Dante* kivételével nem ismerek olyan szöveget, mely cáfolná annak föltevését, hogy Arany ebben a tekintetben viszonylag közel állt a pozitívizmushoz. Erkölcsi aggályosságait talán összefüggésbe lehetne hozni azzal, hogy a tételes vallás fokozatosan háttérbe szorult ugyan az ő korában, de maga után hagyta a vele összeforrott szokásrendszert. Ez utóbbi tüzetesebb vizsgálata alighanem tovább lendíthetné Arany világképének értelmezését.

A jövő esetleges feladatainak kijelölése azonban már aligha tartozik itt kifejtett gondolatmenetünk-höz. Mindössze annyit szögezhetünk le, hogy Arany – kinek szövegei kivételesen sokat nyerne újra-olvasással, és minden életkor találhat közöttük magának valót – korábbi hagyományokat élesztett föl és kovácsolt egybe, s ezért utóélete kivételesen nyitott: különböző törekvések lelhetik meg a nekik szükséges ösztönzést életművének ebben vagy abban a részében.

Rövidítésjegyzék

- Arany János, 1866. = A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei XI. 1866.
- Babits Mihály, 1978. = BABITS Mihály, *Esszék, tanulmányok*. Bp. 1978.
- Barta János, 1976. = BARTA János, *Klasszikusok nyomában*. Esztétikai és irodalmi tanulmányok. Bp. 1976.
- Eliot, T. S., 1975. = T. S. ELIOT, *The Use of Poetry and the Use of Criticism*. Studies in the Relation of Criticism to Poetry in England. London, (1933), 1975.
- Féja Géza, 1942. = FÉJA Géza, *A felvilágosodástól a sötétedésig*. A magyar irodalom története 1772-től 1867-ig. Bp. 1942.
- Gulyás Pál, 1937. = GULYÁS Pál, *Út a Kalevalához*. Válasz 1937.
- Hamvas Béla, 1936. = HAMVAS Béla, *A magyar sorstudomány megalapítása*. Társadalomtudomány 1936.
- Horváth János, 1910. = HORVÁTH János, *Ady s a legújabb magyar lyra*. Bp. 1910.
- Horváth János, 1921. = HORVÁTH János, *Aranytól Adyig* Irodalmunk és közönsége. Bp. (1921.)
- Horváth János, 1956. = HORVÁTH János, *Tanulmányok*. Bp. 1956.
- Horváth János, 1967. = HORVÁTH János, *Babits Mihály*. Studia Litteraria. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének Közleményei V. (1967.)
- Horváth János, 1976. = HORVÁTH János, *A magyar irodalom fejlődéstörténete* Bp. 1976.
- Horváth János, 1978. = HORVÁTH János, „*Nemzeti klasszicizmusunk irodalomszemlélete*” című előadásai. ItK 1978.
- Illyés Gyula, 1938. = ILLYÉS Gyula, *Magyarok*. Naplójegyzetek. Bp. (1938.)
- József Attila, 1977. = JÓZSEF Attila, *Tanulmányok, cikkek, levelek*. Bp. 1977.
- Keresztury Dezső, 1937. = KERESZTURY Dezső, *Arany János*. Bp. 1937.
- Keresztury Dezső, 1970. = KERESZTURY Dezső, *Örökség*. Magyar író-arcképek. Bp. 1970.
- Komlós Aladár, 1959. = KOMLÓS Aladár, *A magyar költészet Petőfitől Adyig*. Bp. 1959.
- Kosztolányi Dezső, 1976. = KOSZTOLÁNYI Dezső, *Látjátok, feleim*. Bp. 1976.
- Lukács György, 1970. = LUKÁCS György, *Magyar irodalom – magyar kultúra*. Bp. 1970.
- Móricz Zsigmond, 1978. = MÓRICZ Zsigmond, *Tanulmányok*. Bp. 1978.
- Németh G. Béla, 1976. = NÉMETH G. Béla, *Létharc és nemzetiség*. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Bp. 1976.
- Németh G. Béla, 1977. = NÉMETH G. Béla, *11 vers*. Verselemzések, versértelmezések. Bp. 1977.
- Németh László, 1969. = NÉMETH László, *Az én katedrám*. Tanulmányok. Bp. 1969.
- Németh László, 1939. = NÉMETH László, *Kisebbségben*. Bp. (1939)
- Rába György, 1981. = RÁBA György, *Babits Mihály költészete 1903–1920*. Bp. 1981.
- Reisinger János, 1979. = REISINGER János, *Babits és Horváth János irodalomszemléletének egyező és különböző vonásai* Eötvös-füzetek. Új folyam II–III. Tanulmányok 1977–79. Bp. 1979. II.
- Riedl Frigyes, 1893. = RIEDL Frigyes, *Arany János*. Bp. 1893²
- Sőtér István, 1963. = SÓTÉR István, *Nemzet és haladás*. Irodalmunk Világos után. Bp. 1963.
- Szegedy-Maszák Mihály, 1979. = SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Rétegek a műalkotás jelentésében és befogadásában*. Literatura. 1979/1.
- Szerb Antal, 1935. = SZERB Antal, *Magyar irodalomtörténet*. Bp. 1935² s

SUR LES CHANGEMENTS DE L'APPRECIATION DE L'OEUVRE D'ARANY

C'est un fait bien connu qu'avec le changement de la société, le rôle de la poésie se modifie, lui aussi, continuellement. La littérature hongroise de siècle passé, depuis la mort de János Arany, a changé la qualification de tout notre héritage antérieur. Chaque génération doit réévaluer le passé. C'est cette tâche qu'a remplie Frigyes Riedl à son époque, qui dans son livre intitulé *János Arany* (1887) louait surtout les ouvrages narratifs du poète; plus tard les poètes de la revue *Nyugat* (Occident): Endre Ady, Mihály Babits et Dezső Kosztolányi, dans leurs essais impressionnistes, ont placé au premier plan la lyrique de son recueil tardif, intitulé *Őszikék* (Chansons s'automne). Les interprètes de XIXe siècle de notre poète répondaient tous d'une manière personnelle à des situations historiques. Ady ne luttait pas seulement avec Arany, mais plutôt avec ses imitateurs, l'historien de la littérature János Horváth soupçonnait dans la stratification du public lisant une désagrégation sociale, et c'est à cause de cette crainte qu'il voulait proclamer un ordre de valeurs unanime. Sous l'influence des grands changements historiques — la première guerre mondiale, la révolution bourgeoise de 1918, la République des Conseils de 1919, puis la terreur blanche qui l'a suivie et le traité de paix de Trianon en 1920 qui a annexé presque les deux tiers de pays aux états voisins — il a créé la notion du classicisme national et il a vu en Arany un des grands réalisateurs de cet idéal de style. Le champ opposé, comme par exemple entre autres Zsigmond Móricz et László Németh, partant de l'ordre de valeurs des écrivains populaires aux années vingt et de l'interprétation changée par suite de l'essor de la recherche de la musique populaire, aboutissaient à la pensée qu'Arany s'est servi inconséquemment de la culture orale de la paysannerie.

Nous devons à l'opposition d'Arany qu'elle a attiré l'attention des chercheurs sur des parties et des rapports inconnus de son oeuvre. Une autre réévaluation a été stimulée avant tout par László Baránszky-Jób, István Sötér et G. Béla Németh qui visaient à découvrir et à mettre au centre l'oeuvre lyrique des années 50, et la volume d'études des jeunes historiens littéraires, intitulé *Az el nem ért bizonyosság* (La certitude non acquise, 1972) peut être considérée, lui aussi, comme une partie de ce processus, étant donné que c'est cet ouvrage qui a analysé jusqu'ici de la manière la plus détaillée le produit lyrique des années de Nagykorós de poète.

Il est incontestable que toutes ces interprétations n'ont montré tout au plus que quelques fragments de l'oeuvre d'Arany. Le goût — s'il est véritable — ne peut être qu'unilatéral, parce qu'il est la fonction de la personnalité du récepteur et des intérêts communs de l'époque. La clef de la poésie d'Arany consiste en ce qu'il faisait sonner beaucoup de tons et qu'il est capable de satisfaire à des exigences diverses des lecteurs. C'est pourquoi on peut supposer qu'il peut y avoir encore des réévaluations ultérieures. Du changement fréquent de l'appréciation de l'oeuvre d'Arany au cours d'un siècle, on peut conclure qu'il avait suscité et forgé en une unité des traditions antérieures, c'est pourquoi sa postérité est exceptionnellement ouverte: les aspirations les plus diverses peuvent trouver l'instigation nécessaire dans n'importe quelle partie de son oeuvre.